

## George Berkeley ve David Hume'un John Locke'un Töz Kavramına Yönelik Eleştirileri [\*]

### *George Berkeley and David Hume's Criticisms of John Locke's Concept of Substance*

ROJAN ÇİLTEPE 

İnönü University

Received: 26.11.2021 | Accepted: 25.01.2022

**Abstract:** J. Locke, the leading representative of British empiricism, uses the term substance in two different senses in his epistemology. One of them is the substance, which is the sum of the qualities, while the other is the substance, which means the support (substratum), but unknown, of these qualities. Substance, which is the sum of qualities, means the reality of objects. The most talked about thing is substance as support. Locke argues that we have ideas of this substance, albeit blurred, but that we cannot fully indicate its existence. Locke's understanding of this substance has been highly criticized by Berkeley and Hume, who are in the same philosophical tradition. While Berkeley acts from the assumption that “to exist is to be perceived” (esse est percipi), Hume puts the thesis that “we cannot have an idea of what does not have an impression.” Therefore, both philosophers try to refute Locke's claims about substance within the framework of his epistemological assumptions based on empiricism. In this article, the substance understandings of three important British philosophers within the same philosophical tradition will be examined in the context of the aforementioned assumptions, and it will be argued that Berkeley and Hume have a more consistent epistemological argumentation.

**Keywords:** Locke, Berkeley, Hume, substance, idea.



## Giriş

Yunanca *ousia*, *hypothesis hypokeimenon* ve Latince *substantia*; Osmanlıca *cevber*; İngilizce *substance*; Fransızca *substance*; Almanca *substanz* terimleri ile karşılanan töz, felsefe tarihi içerisinde tanımında uzlaşılabilir bir terim değildir. Görünenin arkasındaki görünmeyen dayanak noktası veya hep kendisi olan değişmezliğin var olması gerektiğine dair *a priori* bir talebin dayatması sonucu ortaya çıkan bu kavram ile ilgili olarak beş tanım ile karşılaşmaktayız (i) Var olmak için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan kendinde şey (*thing in itself*) (Simon, 1996: 367), (ii) Maddenin zaman içerisinde geçirdiği değişimlere rağmen kendisi değişime uğramayan şey (Hançerlioğlu, 1979: 386), (iii) Niteliklerin bir arada durmasını sağlayan dayanak (iv) Var olmak için diğer her şeyin kendisine muhtaç olduğu şey ve (v) “Şu” diye gösterebileceğimiz bireysel somut varlıklar (Cevizci, 2005: 1633-1634).

Parmenides ile başlatılabilecek dayanak noktası arayışının kuşkusuz rasyonel bir temeli vardır. Bu temelin benlik algısı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü zamansal süreçlere ve mekânsal değişimlere rağmen hep kendimizi kendimizle özdeş olan bir varlık olarak tanımlarız. Bunun gibi sair varlıkların da hep kendileri ile kalmalarını sağlayan ve “o varlık” olarak algımıza konu eden bir şeyin olması gerektiği düşünülür. Nitelikleri kendi içinde barındıran, maddede bozulmadan, değişmeden aynı kalan bir ‘şey varlığı’nın kabulü ve bu şeyin ne olduğu sorusu töz tartışmalarının odağını oluşturur. Bu soruya verilen yanıtlar, filozofun felsefi perspektifine göre değişmektedir. Öyle ki bu konuda rasyonalist ve ampirik tutum farklılaştığı gibi her bir epistemoloji kendi içerisinde de farklılaşabilmektedir. Örneğin Rasyonalist kategoriye dâhil edilen Descartes ve Spinoza’nın töz anlayışları birbirinden farklıdır. Aynı şekilde ampirik karakterli epistemolojilerine rağmen Locke ve Hume’un da töz telakkileri ve töze ilişkin değerlendirmeleri farklıdır. Bu çalışma da söz konusu farklılıklara işaret etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda İngiliz ampirizminin en önde gelen düşünürlerinden J. Locke’un töz anlayışı serimlendikten sonra aynı felsefi gelenek içerisinde yer alan G. Berkeley ve D. Hume’un Locke’un töz anlayışına eleştirilerini irdelemeye çalışacağız.



### 1. J. Locke'un Töz Anlayışı

İngiliz ampirizminin öncü düşünürü olan Locke, insanın neyi bileceğine dair epistemolojik soruşturmasına “insan zihninin boş bir levha (*tabular rasa*)” olduğu kabulünden hareketle insanın doğuştan verili bazı idelere sahip olduğunu öne süren rasyonalist iddiayı çürüterek başlar. Locke, duyuların gerçeğin nihai kaynağı olduğu konusunda ısrarcıdır. Gerçekte olup biten, zihinsel güçlerimizin çocukluktan itibaren gelişmesi ile ideler arası bağlantı kurabilme yetisinin gelişiminden ibarettir (Minimah, 2017: 17). Filozofa göre bilginin nesnelere ya da malzemeleri olan idelerin tek kaynağı deneyim olsa da deneyim nesnelere her daim harici entiteler ile bir tekabülîyet ilişkisi içerisinde olmak zorunda değildir. Çünkü kimi ideler zihinde olup biten süreçlere gönderme yapar. Bu itibarla ideler, yaslandığı kaynak itibarıyla duyum ve düşünüm olmak üzere ikiye ayrılır (McCann, 2001: 93). Dolayısıyla söz konusu epistemolojik kabule göre üçüncü bir prensip yoktur. Filozof, töz idesini de bu bağlamda ele alır ve bu kavramın duyum ve düşünümdeki kaynağını irdeler.

Felsefe tarihi boyunca tözün ontolojik varlığını kabul eden birçok filozof ve düşünür olmuştur. Locke, bu kabulleri doğrudan yadsımamakla birlikte töz idesinin doğuştan verili olduğuna itiraz ederek soruşturmaya koyulur (2013: 93-94). Öyle ki *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'nin girişinde ele alış metodolojisi itibarıyla tözü ontolojiden tamamen ayıkladığı iddialarına karşın Locke, tözü felsefeden kovmadığını, onun varlığını değil düşüncesini ya da kökenini tartıştığını söyler (Copleston, 1998a: 99; Çelebi, 2017: 97). Dikkatli bir okuma ve Locke'un kitabındaki töz kavramına dair sonraki söylemleri sayesinde gerçekten de onun itirazının tözün kendisine yani ontolojik ya da epistemolojik mahiyetine değil, töz idesinin bize doğuştan verili olduğuna yönelik olduğunu söyleyebiliriz (Locke, 2013: 93-94). Kendi varlığından şüphe etmedikçe tözün varlığından şüphe etmeyeceğini söyleyen Locke, maddi ve tinsel varlıklar var olduğu sürece tözü akledilir dünyanın dışına çıkarmayacağını ve herhangi basit bir ide veya duyulur nitelik algılandıkça tözün göz ardı edilemeyeceğini söyler. Çünkü bütün basit ideler ve duyulur nitelikler kendisinde var olacakları bir dayanağa ve kendisinde bulunacakları bir kaynağa gereksinim duyarlar (Çetin, 1998: 384). Mantıksal olarak bu şekilde gerekçelendirilen töz kavramını Locke'un iki



şekilde ele aldığı söylenebilir. Bunlardan ilki ‘*dayanak olarak töz*’ ikincisi ‘*ci-simsel töz*’dür.

### 1.1. Dayanak Olarak Töz: Substance

Felsefe tarihi boyunca töze ilişkin birçok yaklaşım ve tanımlama mevcuttur. Bunlardan biri, niteliklerin üzerinde durduğu bilinmeyen dayanak (*unknown supporting*) olan tözdür. Locke’un “bilinmemesine karşı var olduğuna inanılmış olan töz idesi, olduğu biçimiyle, her zaman ilk ve başta gelir” (2013: 145) ifadesi buna gönderme yapar. Başka bir deyişle bu töz, Locke’un niteliklere dayanak olan, niteliklerin üzerinde durduğu ‘şey’in idesi olarak kabul ettiği ancak paradoksal bir biçimde bilinmeyen şey olarak nitelediği *substance*’tır. Bu tözü Locke *Deneme*’de, kimi zaman saf töz kimi zaman da genel töz olarak adlandırır:

Öyle ki, birisi saf töz genel kavramıyla ilgili zihnini yoklasa genellikle ilinek adı verilen basit ideleri üretebilen birtakım niteliklerin taşıyıcısı varsayılan ve ne tür bir şey olduğunu kendinin de bilmediği dayanak idesinden başka bir şey bulamaz. Gerçekten birisine renk ya da ağırlığı kendinde taşıyan öznenin ne olduğu sorulsa, bunların katı ve uzamlı parçalar olduğundan başka bir şey söyleyemez; bu katılığın ve uzamın dayanağının ne olduğu sorulsa daha önce sözünü ettiğimiz, dünyayı büyük bir filin taşıdığını söyleyen Hintlinin, fili neyin taşıdığı sorulduğu zaman düşeceği durumdan daha iyi bir durumda olmaz; Hintli, fili bir büyük kaplumbağanın taşıdığını söylemiş, fakat kaplumbağayı neyin taşıdığı sorulduğunda onun da bilmediği bir şeyin taşıdığı yanıtını vermiştir (2013:203-204).

Locke, filozofların, düşünürlerin ya da insanların herhangi bir niteliği, dayanağa ihtiyacı olan şey olarak tahayyül etmesini rasyonel bulur ancak burada sorun teşkil eden epistemolojiktir. Başka bir deyişle nedensel zincir takip edilerek söz konusu dayanağın nihai idesinin ne olduğu meselesidir. Dolayısıyla bu saf tözün basit idesini nasıl elde ettiğimiz sorusu temel bir sorunsal olarak karşımıza çıkar. Locke aslında lafı çok uzatmadan saf tözün bilgisine dair ‘bilinmemesine karşın var olduğuna inanılan töz’ diyerek cevap verir ve bu saf tözün bulanık da olsa bir idesine sahip olduğumuzu söyler (Locke, 2013: 205). Burada Locke’un rasyonel bir kabul ile kendi ampirik epistemolojisinin vermesi gereken kesinlik arasına sıkıştığını söyleyebiliriz: Hem bir dayanak *olmalı* hem de olan şeyin idesine sahip olmanın vermesi gereken *kesinlik*. Sanı (*doxa*) ile bilgi önermesinin bir araya getirildiği bu



nokta oldukça paradoksal görünmektedir. Burada şu soruların yanıtlanması gerekir: Bir idenin bulanık olması ne demektir? Bulanık olan bir ide bize kesin yargıda bulunmamıza imkân verir mi? İmkân veriyorsa niçin bulanık diyoruz? Vermiyorsa nasıl oluyor da kesin bir yargıya varabiliyoruz? Filozofun sisteminde bu sorulara yanıt olabilecek yorumlar ile karşılaşmadığımızı belirtmeliyiz.

*Deneme*'nin devamını okuduğumuz vakit, saf tözün sadece maddi şeyler için değil tinsel şeyler için de geçerli olduğunu görürüz. Locke'un bir ampirist olmasına rağmen tinsel olan hakkında konuşması bizleri şaşırtıyorsa da o, tinsel olanın var olduğundan şüphe duymaz. Çünkü Locke'un zihninde tinsel olan gayet açıktır. Tinsellik, düşünme, uslamlama, korkma gibi kimi zaman işlev kimi zaman da his diye tanımladığımız şeyleri havidir. Onun tinsel olan(lar) ile kastının, salt maddi olmayan olmayıp düşünen töz ve işlevleri olduğunu söylemek mümkündür (Copleston, 198a: 100). Bu nitelikleri genel olarak iç duyum/düşünüm olarak adlandırır. Bu yüzden Locke'un düşünüm idesi olarak adlandırdığı zihnimizin iç işlemleri aracılığıyla oluşturulan hafızamızın imgeleri, tasavvurları, soyut ideleri ve kavramları bu terimin kapsamındadır (Minimah, 2017: 17). Locke'a göre iç duyumun düşünme, uslamlama, korkma gibi işlemlerinin bedenle ilişkisi, beden tarafından nasıl üretildikleri bilinmese de onların kendi kendine vücuda gelmeleri mümkün değildir. Bu yüzden bütün bu işlemlerin kaynaklandığı bir dayanak olmalıdır. Gerçekte bu varlığı, teselsülün nihai bir noktasının olmasını gerekli kılan mantıksal bir çıkarım gibi gözükmektedir. Dolayısıyla Locke'un 'bulanık ide' kavramsallaştırması, duyusal bir veriye gönderme yapmaktan ziyade mantıksal bir çıkarıma istinat ediyor görünmektedir. Bunun ise ampirik saf bir epistemoloji için ne denli tutarlı ve elverişli bir kavram olduğu son derece tartışmaya açıktır.

Şimdi de Locke'un niteliklerin toplamı olarak ifade ettiği bir diğer töz olan cisimsel töz meselesine bakalım.

### 1.2. Cisimsel Töz

Cisimsel töz kavramını anlaşılır kılmak için Locke'un birincil ve ikincil nitelikler ayırımına değinmemiz gerekmektedir. Birincil ve ikincil nitelikler arasında bir ayırım yapmak 17. yüzyılda meşhur bir eğilimdi (Skirbekk, Gilje, 2017: 281). Locke da doğada gördüğümüz nesnelere, birincil ve ikincil niteliklerden oluşan bir yapı olarak tarif etmiştir (Berger, 2011: 290). Birincil



nitelikler, cisimlerden ayrılmayan, cisimlerin aslına/özüne ait olan, ne tür değişimden geçerse geçsin cisimden ayrılamaz olan niteliklerdir. Bu nitelikler; katılık, uzam ve şekildir (Locke, 2013: 121). Meseleyi daha anlaşılır kılmak için Locke buğday örneğini verir. “Bir buğday tanesini alıp ikiye bölsek ve bu bölme işlemini defalarca tekrarlasak bile buğday tanesinden katılığı, uzamı veya şekli ayıramayız.” (2013: 121).

İkincil nitelikler ise gerçekte cisimlerin kendilerinde bulunan şeyler değil de cisimlerin birincil nitelikleriyle bizde renkler, sesler, tatlar ve benzeri duyular üreten niteliklerdir (Locke, 2013: 122). İkincil nitelikler, nesnede kesin karşılığı olmayan ideleri üretir. Bir nesneye dokunduğumuzda hissettiğimiz soğukluk, sıcaklık ya da bir nesnede gördüğümüz beyaz, siyah gibi renkler ikincil niteliklerdir. Bu nitelikler, bir algılayana ihtiyaç duyarken, birincil nitelikler sadece nesneye ihtiyaç duyar (Scruton, 2002: 91). Nesnede bunları üretecek güçler vardır ve dayanak noktası birincil niteliklerdir (Locke, 2013:123).

Copleston, birincil nitelikleri nesnel, ikincil nitelikleri ise öznel kabul etmenin doğru bir terminolojik kullanım olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü “öznel”den algılama ve öznedeki var olmaya göndermede bulunuyorsak bu durumda ikincil nitelikler gibi birincil nitelikler de öznel olmak durumundadır (1998a: 95). “Öznel”, “nesnel” terimlerinden ziyade birincil nitelikleri benzerlikler yani nesneye benzerlik, ikincileri ise nesneye benzemeyen, benzemezlikler olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Copleston, 1998a: 96; Denkel, 2003: 54). Dolayısıyla Locke şeylerin öznedeki bağımsız varlığını bu minvalde ortaya koymakla cisimsel töze de kapı aralamış olmaktadır.

Locke, birincil ve ikincil niteliklerin toplamı dediği cisimsel tözü kendi içerisinde ikiye ayırır. Birincisi, tekil diyebileceğimiz tözlerken ikincisi tekil tözlerin ortak noktalar/nitelikler/ideler sayesinde bir araya gelip ‘sürü’ ve ‘ordu’ gibi bir grup veya ad altında toplanan entitelere (Locke, 2013: 145). Locke’a göre bunlar bir araya gelerek tek bir töz oluşturmuştur. Filozofun buradaki töz terimi ile kastettiği, algımıza konu olan veya algılabildiğimiz basit niteliklerin toplamı olarak bir nesneye dönüşen gerçekliklerdir. Başka bir deyişle nitelikler toplamı olan olgulardır. Burada ampirik bir epistemoloji açısından sorulması gereken, bu tözsel varlığın niteliklerinin bütünüyle duyuyu verisi olup olamayacağına yönelik olabilir.



Cisimsel tözlerin bizdeki karmaşık idelerini oluşturan ideler üç türdür. Birincisi, şeylerin birincil niteliklerinin ideleri olup, bu nitelikleri duyularımızla buluruz ve bunlar biz cisimleri algılamadığımız zaman da onlarda bulunur: Cismin bölümlerinin oylum, şekil, sayı, konum ve devimi böyledir; bunlar, biz onları görsek de görmesek de onlardadır. İkincisi duyulur ikincil niteliklerdir ve birincil niteliklere bağlı olarak bu cisimlerin duyularımız aracılığıyla bizde birçok ide üretme gücüdür; bu idelerin şeylerin kendilerinde bulunuşu herhangi bir şeyin kendi nedeninde bulunuşu kadardır. Üçüncüsü, herhangi bir cisimde gözlemlediğimiz, birincil nitelik değişimleri üretme ve böyle değişmelere uğrama yeteneğidir, öyle ki böyle değişmiş olan cisim bizde daha önce ürettiğinden değişik ideler üretir; bu yeteneklere etkin ve edilgin güçler denir ve bu güçlerin hepsi, bizim onlardan bilgimiz ya da haberimiz olması bakımından yalnızca duyulabilir basit idelerde son bulur. Çünkü bir mıknaatısın küçük demir parçacıklarında yapma gücünde olduğu değişiklikler ne olursa olsun, demirin duyulur devimi bunu açığa vurmasaydı, bizim mıknaatista demiri etkileyecek bir güç bulunduğundan haberimiz olmazdı; günlük kullandığımız cisimlerin, birbiri üzerinde bin türlü değişiklik yapma güçlerinin bulunmasına karşın, duyulur etkiler olarak ortaya çıkmadıkları için bizim bunlardan habersiz kaldığımızdan da kuşku duymuyorum (Locke, 2013: 208).

Görüldüğü üzere Locke'a göre herhangi bir konuda bilgi edinebilmek için öznenin basit idelere ihtiyacı vardır ancak bir nesneye ait bütün basit idelerin bilinmesi şart değildir. Duyulabilir olan nitelikler bir cismin tözsel varlığı için yeterli görülmektedir. Burada elde edilemeyen şey, bir cisme ilişkin nihai gerçekliktir. Başka bir deyişle duyuya verili olduğu kadarıyla herhangi bir cisim bilinebilir. Bunun ötesinde bilemeyeceğimiz birçok nitelik olabilir. Fakat bu, bir cimin tözsel olarak var olduğunu söylemeye mani değildir. Locke'un ampirik bir epistemolojik temelde kurguladığı töz anlayışı, kendisinden sonra gelen ve kendisiyle aynı epistemolojik sistemi savunan G. Berkeley ve D. Hume'un bir takım itiraz ve eleştirilerine maruz kalmıştır. Şimdi sırasıyla bu eleştirilere değinelim.

## 2. Berkeley'in Cisimsel Töze Dair Eleştirileri

Berkeley öncelikle Locke'un birincil ve ikincilik nitelik ayırımı ilişkin varsayımını eleştirir. Hatırlanacağı üzere Locke, ikincil nitelikler olarak ka-



bul edilen renk, ses, koku, tat, ya da sertlik-yumuşaklık niteliklerinin nesnenin aslına değil öznenin algılarına bağlı olduğunu kabul etmiş ve bunların birincil nitelikler gibi asli varlıklarını kabul etmemiştir. Berkeley, birincil niteliklerin de ikincil nitelikler kadar algılayan bir özneye ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Her halükarda algılayan bir zihin olmalıdır ve algının yokluğu nokta-i nazarından birincil ve ikincil nitelikler arasında fark yoktur.

Locke'un birincil nitelikler olarak kabul ettiği şekil ve devinim ile ilgili Berkeley itirazını şu şekilde gerekçelendirir. Kare bir masadan beş metre uzakta duran biri için o masa yuvarlak görünebilir ya da hareket eden bir nesnenin, öznenin mesafe ve konumuna göre hızı hakkında farklı yargılara varılabilir hatta hareket halinde olmadığı bile iddia edilebilir. Çünkü öznenin konumu bu tarz farklı yorumlara imkân vermektedir (Berkeley, 2015: 52-54, 57). Scruton'un da işaret ettiği gibi bir nesnenin çok küçük parçasını algılayabildiğimizi farz edelim, ikincil niteliklere herhangi bir referans olmadan nasıl bu parçacığı algılayabiliriz? Gerçekte her nesnede olduğu gibi bu parçacıklarda da birincil ve ikincil nitelikleri birlikte algılayacağımızı fark etmek oldukça muhtemeldir (2002: 87).

Birincil nitelikleri de ikincil nitelikler gibi algılayana bağlı kılan Berkeley'in bu savlamasıyla algı ve nesnesini özdeş kıldırdığı açıktır. Epistemolojik olanın ontolojik olana evrildiği bu noktayı ifade eden motto, 'Var olmak algılanmış olmaktır.' Cisimsel tözün kendinde varlığını öznel idealist bir paradigma içerisinde reddeden Berkeley, niteliklerin varlığına dayanak olarak kabul edilen klasik töz anlayışını da bu paradigma içerisinde sorgular. Öncelikle bilindiği gibi onun epistemolojisi açısından algılanamayan şey var olamaz o halde tözün algısı nerededir? Bu birinci sorudur ikincisi tözün imlediği şeyin dilsel açıdan belirsizliklerle dolu olmasıdır: tözün destek olması hangi anlamda anlaşılmalıdır. Duyulur şeylerin algılanmayan (ve dolayısıyla duyulur olmayan) bir şey ile desteklenmeleri savunulamaz. Üçüncüsü ise eğer birincil niteliklerin bu tözün üzerine konumlandığı iddia ediliyorsa uzama destek olan tözün de uzamlı olması ve uzamlı olmasının bir sonucu olarak algılanması gerekir. Fakat o uzamlı değildir dolayısıyla algılanamaz (Copleston, 1998b: 32).

Her halükarda üzerinde konuştuğumuz şey algıdan ibarettir. İster insan ister Tanrı olsun algılayan zihnin haricinde ontolojik bir statü tespit edilemez. Bu itibarla nesnel gerçekliğin dahi kendinde olduğu yadsındığına göre





algıya dahi konu olmayan dayanak anlamındaki bir tözün varlığından bahsetmek anlamsızdır. Öte yandan kimilerince Berkeley, tözü tamamen kovup yerine Tanrı'yı ikame etmiştir. Çünkü Berkeley için Tanrı, yegâne ontolojik kaynak olmak bakımından töze yüklenen anlamları haizdir. Tanrı varsa gayrı bir töze ihtiyaç yoktur (Skirbekk, Gilje, 2017: 296).

Görüldüğü gibi her ne kadar aynı epistemolojik sistematik içerisinde olsalar da Berkeley ve Locke arasında köklü bir bakış farklılığı vardır. Bunun temel sebebi, bu iki filozofun algı, nesne ve ide kavramlarına getirdikleri tanımların farklılığında aranabilir. Algı ve nesne kavramları Locke ve Berkeley için epistemolojik ve ontolojik düzlemde oldukça önemli bir yere sahiptir. Yukarıda da sık sık bahsettiğimiz gibi Locke için algı epistemolojik bir kaynak ilken Berkeley için ontolojik bir zemindir. Locke için ideler arası ilişki olarak tanımlanan bilgi, doğal olarak idelerin zihne taşınma sürecini ve sonrasında hâsıl olan zihinsel işlemlerden müteşekkil ideleri gerekli kılarken Berkeley böyle bir sorunsaldan ziyade harici varlığın kendin-delikliğini kabul etmenin Tanrı'nın varlığına halel getirebilme potansiyelini bertaraf etme kaygısıyla hareket etmektedir. Dolayısıyla her iki düşünür farklı kaygıları önceleyerek farklı kavramsal şemalardan hareket etmektedir. Örneğin Locke için ideler, düşüncenin nesnelere ya da malzemeleri idi ama Berkeley için ide sadece malzeme ya da nesne değildir. Berkeley'e göre idenin üç anlamı vardır: duyarlar üzerinde kalıcı olan izlerle ortaya çıkan şey, zihnin işleyişine katılarak ortaya çıkan şey ve zihinde imgelem ve hatırlama yoluyla tekrar tekrar imgelenebilen şey (Yediç, 2010: 48). Bütün bu tanımlamalar kuşkusuz farklı niyet ve perspektiflerin doğal sonucudur. Dolayısıyla Locke ve Berkeley'in aynı zemine yaslanan epistemolojik bir tutumdan birbirine karşıt sonuçlar çıkarabilmenin çarpıcı örneklerini sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Şimdi de aynı geleneğin üçüncü filozofu olan David Hume'un bu konudaki görüşlerine bakalım.

### 3. Hume'un Töz Eleştirisi

Hume'un töz terimine dair fikirlerini ele almadan önce onun bilgi sisteminin temel kabullerini vermek zorunluluk arz etmektedir:

İnsan zihninin tüm algıları, *izlenim (impression)* ve *tasarım (idea)* olarak adlandı-



racağım, iki ayrı türe ayrılırlar. Bu ikisi arasındaki fark, hem insan zihnine girişlerindeki hem de düşünce veya bilincimizde iz bırakmalarındaki güçlülük ve canlılık derecelerindedir. Zihnimize büyük bir güç ve şiddetle giren algılara izlenim diyebiliriz; ben bu adlandırmadan, ilk ortaya çıkışlarını ruhta gerçekleştirdikleri için tüm duyum, tutku ve duygularımızı anlıyorum. Tasarım ile ise bunların düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgelerini kastediyorum; örneğin, bu yazının neden olabileceği -görme ve dokunma kaynaklı olanlar ile yol açabileceği doğrudan haz ya da hoşnutsuzluk dışında kalan tüm algılar gibi. İki arasındaki bu ayrımı açıklamak için fazla söze gerek olacağını sanmıyorum.” (Hume, 2015: 17)

Görüldüğü üzere Hume için iki tür algı vardır. Bunlardan ilkini izlenim (impression) olarak adlandırmıştır. İzlenimler, görme, duyma, dokunma, hissetme, kin, nefret ve arzu gibi ruhta kendisini ilk kez gösteren en güçlü algılardır. Hume’un izlenimden kastı algıların bir biçimi değil bizzat güçlü olan algıların ta kendisidir. İkincisi ise, yani tasarımlar (düşünceler, fikirler), güçlü algılar olan izlenimlerin daha az kuvvetli ya da canlı olan birer kopyalarıdır (Çelebi, 2008: 18). Bu noktada Hume için tasarımlar ancak izlenimlerden sonra gelebilir, bu da demek oluyor ki bilgi ancak temel algı olan izlenimlerle mümkündür.

Çok kısa bir şekilde Hume’un epistemolojisi özetlendikten sonra onun birincil ve ikincil nitelikler ayırımına olan itirazı ele alınmalıdır. Bir ampirist olan Hume renk, koku, ses ve tat gibi niteliklerin Locke’un yapmış olduğu gibi ‘devamlı bağımsız varlıklar sınıfından çıkarılmasının’ zihnimizden bağımsız bir maddi dünya düşüncesini oldukça şüpheye düşüreceğini söyler (Hume, 2015: 159). Keza Hume’un kendisi de Berkeley’in hasta bir insanla sağlıklı bir insanın aynı yiyecekte farklı tatlar almasına ya da renk körü bir insan ile sağlıklı bir göze sahip olan insanın aynı eşyada farklı renkler görmesine dair savlarını haklı bulur (Hume, 2015: 157). Dolayısıyla Hume, Locke’un birincil ve ikincil nitelikler ayırımına itiraz eder ve katılığın asla tek başına var olamayacağını, bizim onları her zaman renk, ses ve koku ile bir arada göreceğimizi dile getirir.

Hume, birincil ve ikincil nitelikleri ayırmaya başladığımızda nesnelere karşı sonsuz bir şüpheye düşeceğimizi ve bu sayede madde tasarımına imkân vermeyen bir döngü içine gireceğimizi ifade eder: “Öyleyse modern



felsefemiz bize ne doğru ne de doyurucu bir katılık tasarımı; ne de dolayısıyla özdek tasarımı bırakır.” (Hume, 2015: 159). Yani Hume'a göre Locke'un yapmış olduğu bu ayrım bizi dış dünyanın varlığından bile şüpheye düşürebilir. Keza yukarıdaki satırlarda Berkeley'in bu ayrımlar sonucunda dış dünyayı tamamen algılara bağlı kıldığını görmüştük.

Hume için bu meselenin diğer bir yönü de ikincil nitelikler için yapılan şüpheli yorumların uzam, hareket ve katılık için de geçerli olabileceğidir. Mesela birleşik bir tasarım olan uzam tek başına algılanamayan, Hume'un ifadesi ile “tek başına tasarlanamayan” bir niteliktir. Biz bu bileşik yapıyı daima renk ya da katılık ile birlikte algılarız. Örneğin bir meyveyi asla doğada sadece uzam ya da sadece renk şeklinde göremeyiz. Onu kokusu, tadı, boyutu ve katılığı ile birlikte buluruz (Hume, 2015: 164).

Katılığın tek başına bir varlığa sahip olmaması, daima renk gibi bir niteliğe ihtiyaç duyması bizi maddi dünyaya dair kuşkuya boğmaya yeter. Çünkü Hume, niteliklerin birbiri ile olan ilişkilerini bir daireye benzetir. Bu dairedeki nitelikler daima bir başkası ile var olurlar ve bu halkadan birini çıkardığımızda ya da yok saydığımızda dairenin eksik kalacağını hatta tamamen yok olacağını söyler. Bir masayı renksiz hayal edemeyiz ya da tasarımılayamayız. Keza bir çiçeği, bir duvarı da renksiz tasarımılayamayız. O halde nasıl olur da masanın rengini ikincil ve harici bir nitelik olarak kabul edip şeklini asli bir nitelik olarak kavrayabiliriz? (Hume, 2015: 158-159).

Görüldüğü üzere bu konuda Hume, Berkeley ile aynı itirazda bulunur ancak niyet ve perspektif farklılığı her ikisini aynı sonuca götürmez. Berkeley var olanları algılamanın, algılayanın varlığının garantörü olarak görürken Hume'un bireyin zihnini aşan ideal bir algılayan zihne gitmesi söz konusu değildir. Çünkü oraya sıçrama yapmak Hume'un epistemolojik kabulü açısından mümkün değildir. Başka bir deyişle Hume epistemolojik tanıtlama ile ontolojik tanıtlamayı bir birinden kesin çizgilerle ayırır. Hume'un kaygısı, söz konusu birincil ve ikincil nitelik ayrımının maddenin algılanmasını imkânsız kılma tehlikesidir (2015: 158-159). Bu durum ise kuşkusuz Berkeley'in hedeflediği bir erek değildir.

Hume'un arz ettiğimiz epistemolojik argümantasyonu onun töz çözümlenmesinde de görülür. Buna göre tözün varlığından bahsedebilmek için kuşkusuz onun izlenimine sahip olmak gerekir. Ona göre tözün herhangi bir izlenimine sahip olmadığımız son derece açıktır. Çünkü ister duyu algısı



ister ruhsal algılar itibarıyla bakalım herhangi bir töz idesine rastlamamaktayız. Aksi takdirde tözün haz veya azı veren bir duyumuna sahip olmalıydık. Kendi ifadeleriyle; “Haz verici, acı verici değilse nedir töz?” Hume, tözün herhangi bir duyumu etkilemediğini açıkça ifade ettikten sonra tözün uzamsal da olmadığını ileri sürer. Çünkü bu durumda da izlenimine sahip olmamız gerektirir. (Hume, 2015: 161-2).

Hume, tözün var olduğunu söyleyen düşünür ve filozofların bu ve benzeri soru(n)lardan kaçıp tözü kendi başına var olan ya da var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duymayan şey biçiminde tanımlayarak türlü güçlüklerden kurtulmak için başvurdukları bir enstrüman olduğunu iddia eder (Hume, 2015: 161).

Her ne kadar Hume’un eleştirisi okları Kartezyen felsefenin “kendi kendine kaim olan” töz anlayışına yönelik ise de (Derinöz, 2016: 121) Hume’un epistemolojik tutumu gereği bütün tözsel niteliklerin kendinde toplandığı, dayanak noktası anlamındaki töze de karşı olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bu şekildeki töz tanımının da izlenimi söz konusu değildir. Dolayısıyla filozofun aşkın, ruhsal ve dayanak noktası anlamındaki maddesel tözlere karşı olduğu açıktır. (Gökberk, 2012: 308; Denkel, 2003: 321; Cevizci, 2015: 630-631). Bu itibarla Hume epistemolojisinde Locke’un bulanık idesine sahip olduğumuzu söylediği töz idesinin yeri yoktur. Fakat cisimlerin tikel varoluşları anlamında kullanılan ve Locke özelinde cisimsel töz dediğimiz maddesel gerçekliği Hume’un kabul ettiğini söylemek gerekir. Çünkü bütün epistemolojisini olgu üzerine inşa eden filozofun maddesel gerçekliği reddetmesi kendi kabulü ile çelişir. Kuşkusuz bu kabul ve neticesinde hasil olan vargılar, yukarıda işaret edildiği üzere birincil ve ikincil niteliklerin birbirinden ayrılabilirliği üzerinden kurgulanan Lockecu argümantasyondan farklıdır.

### Sonuç

Bu çalışmada Anglo-Sakson gelenek içerisinde yer alan ve aynı epistemolojik paradigmaya dâhil edilen üç önemli Britanyalının epistemolojik tutumlarının, töz anlayışları üzerinden ne denli farklı vargılar intaç ettiğini göstermeye çalıştık. Bunu yaparken bütün bu tartışmalara yol açan öncü düşünür J. Locke’a yapılan eleştirileri odak noktasında tutmaya gayret ettik.



J. Locke, hedefine Kartezyen felsefenin doğuştan ideler (*innate ideas*) düşüncesini koyar ve bütün çabasını bu kabulün yanlışlığına hasreder. Bunu yaparken ortaya attığı epistemolojik postullar üzerinden bir sistem inşa etmez. Metafizik bir takım kabullerini de bu sistem içerisinde muhafaza etmeye çalışır. Töz meselesinde de bütün niteliklerin yaslandığı bir zeminin olması gerektiğine inanır. Bize göre bu inancın kaynağı nedensel zincirin bir noktada son bulması gerektiğine ilişkin mantıksal bir çıkarımdır. Bu çıkarıma götüren ampirik bir veri geçekte söz konusu değildir. Bu itibarla filozof, tözün bulanık idesine sahip olduğumuz savlar ki bulanık ide teriminin ne olduğu açık değildir. Birincil ve ikincil nitelik ayırımını da aynı mantıksal düzlemde yapar. Berkeley ise Locke'un bu ayırımının maddenin kendi kendisi ile kaim olabileceği fikrine götürebileceği bunun da Tanrı'nın varlığına hanel getirebileceği kaygısıyla yola koyulur. Bu kaygı, algı ile algılananı birleştirmenin yanı sıra "algılanın varlığını" "algılayana" bağlayarak filozofu ontolojik bir kabule götürür. Buna ontolojik kabulün önermesel bir tevriye ile dile getirilmesi de diyebilir: "Var olmak algılanmış olmaktır." Dolayısıyla aşkın bir zihnin ve tözsel barlığın var olanların garantörü olmak gibi bir idealizme yol açan bu düşünme biçimi neticede algı ve algılayan düzleminden hareketle teşkil edilir ve maddenin tek başına var olduğu biçimindeki bir tözsellliği de yadsır. Farklı erekler gözetse de kendi bağlamı açısından Berkeley'in Locke'tan daha tutarlı bir sistematige sahip olduğu söylenebilir.

Aynı geleneğin üçüncü filozofu olan Hume ise birincil ve ikincil nitelik ayırımının algıya konu olması bakımından farklı statülerde olmadığı hususunda Berkeley ile görüş birliği içerisindedir. Ancak buradan aşkın bir zihne sıçrama yapmak da mümkün değildir. Temel kabul, "izlenimi olmayan bir şeyin tasarımına sahip olamayız." Bu kabulü esas aldığımızda ister aşkın/ruhsal ister maddi olsun bir tözün izlenimine sahip olduğumuzun gösterilmesi gerekir. Gerçekte bu mümkün olmadığından bu durumda herhangi bir tözün varlığını tanıtlamamız imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla doğruluk bir yana, ampirizmin sınırlarını ihlal etmemesi bakımından Hume'un seleflerine göre daha tutarlı bir sistematik geliştirdiği ileri sürülebilir.



**Kaynaklar**

- Ayers, M. (1991). *Locke: Epistemology and Ontology*, London: Routledge.
- Baykan, F. (2000). *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Berger, A. (2011). *Saul Kripke*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berkeley, G. (2015). *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. L. Özşar). İstanbul: Biblos Yayınları.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Copleston, F. (1998a). *Felsefe Tarihi: Hobbes, Locke*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Copleston, F., (1998b). *Felsefe Tarihi: Berkeley, Hume*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Çelebi, E. (2008). *David Hume'da Nedensellik Bağlamında Ablâk ve Hürriyet Problemi*. (Dr. Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Çelebi, E., (2017). *John Locke'un İdeler Teorisi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Çetin, İ., (1998). John Locke'un Cevher Anlayışı Üzerine Bazı Düşünceler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 382-390.
- Denkel, A. (2003). *Düşünceler ve Gereçler*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Derinöz, B. (2016). *Etkileşim Sorunu ve Kartezyen Paradigma Zemininde Töz Düalizminin Bir Eleştirisi*. (YL Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gökberk, M. (2012). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hume, D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. E. Baylan). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, O. (1979). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hanratty, G. (2002). *Aydınlanma Filozofları: Locke, Hume ve Berkeley*. (Çev. T. İmamoglu). İstanbul: Anka Yayınları.
- Hume D. (2015). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. E. Baylan). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Locke, J. (2013). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (Çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- McCann, E. (2001). Locke's Theory of Substance under Attack. *Philosophical Studies*, 106, 87-



105.

- Minimah, F. I. (2017). Problems in Locke'in Theory Knowledge. *International Journal of Arts and Humanities*, 6 (1), 17- 29.
- Simon, B. (Ed.) (1996). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Skirbekk, G. & Gilje, N. (2017). *Antik Yunan'dan Modern Dönemde Felsefe Tarihi*. (Çev. E. Akbaş & Ş. Mutlu). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Scruton, R. (2002). *A Short History of Modern Philosophy*. New York: Routledge.
- Yediç, S. (2010). *Berkeley Felsefesi Açısından "İde" Kavramının Kapsamı ve İşlevi*. (Dr. Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

**Öz:** İngiliz ampirizminin öncü temsilcisi J. Locke, epistemolojisinde töz (substance) terimini iki farklı anlamda kullanır. Bunlardan biri, niteliklerin toplamı olan töz iken diğeri ise söz konusu niteliklerin dayanağı anlamında olan ancak gerçekte bilinmeyen tözdür. Niteliklerin toplamı olan töz nesnelerin gerçekliği anlamındadır. En çok söze konu edilen ise dayanak olarak tözdür. Locke, bu tözün bulanık da olsa idelerine sahip olduğumuzu ama tam olarak varlığına işaret edemediğimizi ileri sürer. Locke'un bu töz anlayışı aynı felsefi gelenek içerisinde yer alan Berkeley ve Hume tarafından oldukça eleştirilmiştir. Berkeley "var olmak algılanmış olmaktır" kabulünden hareket ederken Hume "izlenimi olmayan şeyin idesine sahip olamayız" savını temele koyar. Dolayısıyla her iki filozof, Locke'un töze dair iddialarını ampirizme yaslanan epistemolojik kabulleri çerçevesinde çürütmeye çalışır. Bu makalede aynı felsefi gelenek içerisinde yer alan üç önemli Britanyalı filozofun töz anlayışları söz konusu kabuller bağlamında irdelenecek, Berkeley ve Hume'un daha tutarlı bir epistemolojik argümantasyona sahip oldukları ileri sürülecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Locke, Berkeley, Hume, töz, ide.

[<sup>1</sup>] Bu çalışma, yazarın 2020 yılında İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *John Locke'un Epistemolojisi bağlamında Töz Kavramı* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.



